

Ἰπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ ἰδίου, δαπάναις τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν διὰ τοῦ τεχνίτου κ. Ζαχ. Κανάκη ἐστερεώθη ὁ εἰς Σπηλιὰ Κισσάμου ναὸς τῆς Θεοτόκου καὶ ἐκαθαρίσθησαν αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι του.

Τὸ 1956 ὁ Ἔφορος ἐπεθεώρησεν ἐν Δυτικῇ Κρήτῃ μονὰς καὶ ναοὺς καὶ ἠσχολήθη μὲ θέματα τῶν τειχῶν Χανίων καὶ Ἡρακλείου.

Ὁ Ἐπιμελητὴς ἤρχισε τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐν Βυζαρίῳ Ἀμαρίου βασιλικῆς δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Κρητ. Χρονικά, 13 (1959) 7-38. Ἡ βασιλικὴ τῆς Βυζαντινῆς Συβρίτου). Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς θέσιν Φώτης παρὰ τὸ χωρίον Γερακάρι. Τοῦ ναοῦ ἐστερεώθησαν καὶ αἱ τοιχογραφίαι. Ὡσαύτως ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Καλοκύρη ἐγένετο στερεώσις καὶ ἀνακεράμωσις τοῦ εἰς τὸ χωρίον Γέννα Ἀμαρίου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου (1329), οὗ ἐστερεώθησαν καὶ αἱ τοιχογραφίαι.

Τέλος, ὁ Ἐπιμελητὴς ἀνέσκαψεν εἰς τὸ χωρίον Βεράν Ἐπισκοπὴ Ρεθύμνης τρίκλιτον βασιλικὴν (Βλ. Τὸ Ἔργον 1959, 153-157).

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Κατὰ τὸ 1960 τὰς ἐργασίας τῆς Κ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας ἐξετέλεσεν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Κωνσταντινόπουλος, ἐποπτευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας καὶ ἐν συνεχείᾳ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Δ. Κοντῆ. Ἡ κατέχουσα τὴν ἐτέραν τῶν θέσεων Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφέρειας δ. Κ. Φατούρου διετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπότροφος τοῦ Κράτους εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Περὶ τῆς ἐν γένει δράσεως τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, ἀπὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν κατὰ τὸ 1947 καὶ ἐξῆς, θὰ ἐκδοθῇ ἰδιαιτέρον τεύχος ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δεκαπενταετίας ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν νήσων. Ἐνταῦθα σημειοῦνται ἀπλῶς τὰ κυριώτερα τῶν ἐκτελεσθέντων ἔργων, ὡς εἶναι ἡ συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις τῶν ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν τοῦ τελευταίου πολέμου καταστραφέντων ἢ βλαβέντων μνημείων τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς Ρόδου, ἢ συντήρησις τῶν μνημείων τῆς ὑπαίθρου τῆς Ρόδου, τῆς Κῶ, τῆς Ἀστυπάλαιας, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ λίαν ἐκτεταμένη ἀναστηλωτικὴ ἀποκατάστασις τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεο-

λόγου εἰς τὴν Πάτμον (Πίν. 236) μετὰ τὸν καταστρεπτικὸν σεισμόν τοῦ 1956. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τούτου τοῦ ἔργου ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ἐβοήθησεν αὐτὴν τεχνικῶς ἡ Διευθύνσις Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου.

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς τὰ Μουσεία τῆς Δωδεκανήσου σημειοῦται ἡ τακτοποίησις τοῦ Μουσείου τῆς Κῶ, εἰς τὸ ὁποῖον, πλὴν μικρᾶς συλλογῆς ὑστεροαρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν γλυπτῶν, περιελήφθη μεγάλη συλλογὴ ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν, ὡς καὶ συλλογὴ μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων. Ἐπίσης σημειοῦται ἡ κατάρτισις ἰδιαιτέρας, λίαν ἐνδιαφερούσης συλλογῆς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (ἑλληνιστικῶν, ρωμαϊκῶν, παλαιοχριστιανικῶν), ἡ ὁποία ἐξετέθη εἰς οἶκημα εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου τῆς Κῶ. Εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πάτμου ἐξετέθη μουσειακῶς, εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν, μέρος τοῦ σκευοφυλακείου, τὸ ὁποῖον τελικῶς θὰ στεγασθῇ ἐν συνόλῳ εἰς εἰδικὸν οἰκοδόμημα, κατασκευασθὲν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ συνεχιζόμενα ἀναστηλωτικὰ ἔργα.

Ἡ ἐπανεκθεσις τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου περιωρίσθη κυρίως εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἱπποτικῶν γλυπτῶν, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς τὴν πρόχειρον δειγματικὴν παρουσίαν συλλογῆς ἐκ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων. Ἡ καθυστέρησις τῆς ἐπανεκθέσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐκθεμάτων ὀφείλεται εἰς τὰς συνεχιζόμενας εἰσέτι ἐργασίας ἐπισκευῆς τοῦ κτηρίου. Εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, πλὴν τῆς τακτοποιήσεως τῆς συλλογῆς τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν ἐπίπλων εἰς τὸ Παλάτιον τοῦ Μ. Μαγίστρου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι τοποθετημένα καὶ περὶ τὰ 30 ψηφιδωτὰ, προερχόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Κῶ, ἐπανεξετέθη κατὰ μέγα μέρος, συμπληρωθεῖσα διὰ νέων ἀντικειμένων, ἡ Συλλογὴ Λαϊκῆς Κοσμητικῆς τοῦ Μουσείου. Αὕτη ἐξετέθη εἰς ἰδιαιτέρον οἶκημα τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τοῦ ἱπποτικοῦ Ὀπλοστασίου. Ὡσαύτως παρεσκευάσθη οἶκημα ἐντὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τοῦ Μουσείου διὰ τὴν στέγασιν τῆς Βυζαντινῆς Συλλογῆς.

Ὡς πρὸς τὸ προσηρημένον εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ἴδρυμα Δωδεκανήσου, ἐλήφθη κυρίως μέριμνα ἐνημερώσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης του.

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐξετελέσθησαν, ἀπὸ τοῦ 1951 καὶ ἐξῆς, διὰ δαπάνης τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων καὶ ἀρωγῆς, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου κυρίως. Μικραὶ ἔρευναι ἔγιναν ἐπίσης εἰς τὴν πόλιν τῆς Κῶ καὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Πάτμου.

Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὄλων τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν ἐβοήθησαν τὸν Ἐφορον Ἀρχαιοτήτων οἱ παλαιοὶ Ἐπιμεληταὶ τῆς Περιφέρειας κκ. Σ. Χαριτωνίδης, Γ. Δοντᾶς Π. Λαζαρίδης ὡς καὶ οἱ ἤδη ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν Περιφέρειαν Δις Κ. Φατούρου καὶ κ. Γ. Κωνσταντινόπουλος.

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὸ 1960, ἀναφέρεται ἡ συνέχισις τῆς ἐπισκευῆς τῶν στεγῶν τοῦ Νοσοκομείου τῶν Ἰπποτῶν (Μουσείου) καὶ τοῦ Παλατίου τοῦ Μ. Μαγίστρου, ὡς καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἐργασιῶν συνήθους συντηρήσεως τῶν λοιπῶν μνημείων τῆς Ρόδου. Εἰς τὴν Μοῦνην τῆς Πάτμου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ οἰκοδομήματος, τοῦ μέλλοντος νὰ στεγάσῃ τὸ σκευοφυλακεῖον.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς πόλεως τῆς Ρόδου, αἱ ὁποῖαι συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, χρήσιμον εἶναι νὰ σημειωθῶν τὰ ἐξῆς. Τὴν διενέργειάν των ἐπέβαλεν ἡ ἐπιγούσα ἀνάγκη ἐξερευνησεως τῶν χώρων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑπολειφθῆ ἀκάλυπτοι ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἐκινδύνευον νὰ οἰκοδομηθῶν ἀνεξερευνητοί, καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ καθορισμοῦ τῆς τύχης ἀφθόνων ἐκτάσεων, ἀνηκουσῶν εἰς τὸ δημόσιον, αἱ ὁποῖαι, συμφώνως πρὸς νομοθετικὴν διάταξιν, θεσπισθεῖσαν τῇ μερίμνῃ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, θὰ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἀρχαιολογικὰ κτήματα καὶ θὰ ἐξηροῦντο τῆς ἐκποιήσεως, ἐφ' ὅσον θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι παρουσιάζουν ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον. Τοῦτο εἶχεν ὄλως ἰδιαιτέραν σημασίαν προκειμένου περὶ μιᾶς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ μεγαλυτέρων πόλεων τῆς κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἀρχαιότητος, τῆς ὁποίας ἐπιπροσθέτως ἡ θέσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς πολεοδομίας ἦτο γνωστὴ, ὅπως ἐπίσης γνωστὴ ἦτο ἡ ἀρίστη ποιότης τῶν ἐντὸς αὐτῆς ἀποκαλυπτομένων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων. Δυστυχῶς ὁμως ἡ σημασία τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ρόδου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ κατανοηθῆ ἐπαρκῶς ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων καὶ τοῦτο παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας σχετικὰς ὑπομνήσεις καὶ τὰς φορτικὰς ὀχλήσεις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων. Οὕτω, καθ' ὄλον τὸ διαρρέυσαν διάστημα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς των, αἱ ἔρευναι ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθοῦν κυρίως διὰ τῶν λίαν περιορισμένων χρηματικῶν μέσων τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, διὰ τῶν ὁποίων, πρὸς τοῦτοις, ἀντιμετωπίζεται καὶ ἡ συντήρησις καὶ ἀποκατάστασις τῶν ἀφθόνων μνημείων τῆς Δωδεκανήσου. Ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας παρασχεθεῖσα ἀρωγὴ ἦτο ἐλαχίστη, λαμβανομένης ἰδίᾳ ὑπ' ὄψιν τῆς ἐκτάσεως τῶν ἐργασιῶν,

αἱ ὁποῖαι, καθ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ συνεχίζονται ἀδιαλείπτως καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους καὶ διὰ πλειόνων συνεργειῶν.

Ἐπὶ τοῦς ὁρους τούτους εἶναι αὐτονόητον ὅτι, παρὰ τὰς προσπάθειάς τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἐν γένει ἐπιτυχῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξερευνησις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως δημοσίων κτημάτων πρὸ τῆς ἐκποιήσεώς των καὶ ὅτι πρὸς τοῦτοις εἰς πλείστας περιπτώσεις ἀνασκαφέντων δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν χώρων δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἢ καὶ ἀπλῶς ἡ ἐπαρκὴς ἐξερευνησις των.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὄλως ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχει τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸ 1960 ἐπετεύχθη ἡ ἀποκάλυψις ἐνὸς ἐνιαίου, λίαν ἐκτεταμένου τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως, παρὰ τὰς ὁδοὺς Βασιλίσσης Φρειδερίκης καὶ Ἑλ. Βενιζέλου, περιλαμβάνον μίαν ὀλόκληρον περίπου πολεοδομικὴν ὑποδιαίρεσιν, ἴσην πρὸς τὸ ἐν τέταρτον τετραγωνικοῦ σταδίου, τμήματα παρακειμένων ὁμοίων ὑποδιαίρεσεων καὶ τμήματα δύο παρακειμένων ἀρχαίων ὁδῶν. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη καὶ λίαν ἐνδιαφέρον ὑπόγειον σύστημα ὑδρομαστεύσεως καὶ ὑδρεύσεως μετὰ σπηλαιοειδῶν κατασκευῶν, κρήνης κ.λ.π. (Πίν. 237 καὶ 238).

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔρευναν παρέσχεν ἡ σκαφὴ θεμελίων ὑπὸ τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ ΕΟΤ, προτιθεμένης νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ παρακειμένου ξενοδοχείου « Ἥλιος » καὶ τῆς προσηρτημένης εἰς τοῦτο Σχολῆς Τουριστικῶν Ἐπαγγελμάτων. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀρχαίων λειψάνων, ἐπειδὴ ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων διὰ τοὺς σημειωθέντας λόγους εὐρίσκειτο ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ ἐκτελέσῃ μόνη τὰς ἐπιβαλλομένας ἐρέυνας, προσεφέρθη νὰ βοηθήσῃ αὐτὴν ὁ ΕΟΤ, καταβάλων πρὸς τοῦτο ὑπὲρ τὰς 400 χιλ. δραχμῶν. Ἐν συνεχείᾳ, ἀφοῦ διεπιστώθη ἡ σπουδαιότης τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων, ἐξ ἴσου προθύμως ὁ ΕΟΤ ἐδέχθη νὰ ματαιώσῃ κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τὸ σχέδιον τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ξενοδοχειακῶν τοῦ ἐγκαταστάσεων, διὰ νὰ παραμείνῃ ἐλεύθερος ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἀρχαῖος χώρος.

Εἰς βάθος ἐχώρησεν ἡ σκαφὴ μόνον εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου παρὰ τὴν λεωφόρον Βασιλίσσης Φρειδερίκης, τὸ περιλαμβάνον τὰς ἐγκαταστάσεις τῆς ὑδρεύσεως. Δυτικώτερον, ἐνθα ἀπεκαλύφθησαν οἰκίαι, ἐξερευνηθῆ μόνον τὸ ἀνώτερον στρώμα, ἀνεβλήθη δὲ ἡ εἰς βάθος ἐξερευνησις, διὰ νὰ γίνῃ βραδύτερον συστηματικῶς ἐνεκα τῶν σοβαρῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἐπιλυθοῦν δι' αὐτῆς. Συγκεκριμένως, θὰ

άντιμετωπισθούν στρωματογραφικά προβλήματα επίσης δὲ θέματα συνδεδεμένα πρὸς τὴν ἀκριβῆ διάρθρωσιν τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων κατὰ ἐποχάς, πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐν γένει μορφήν τῶν οἰκιῶν κ.τ.τ., τὰ ὅποια δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἱκανοποιητικῶς εἰς τὰς προηγουμένως γενομένας, περιορισμένης κατ' ἀνάγκην ἐκτάσεως, ἀνασκαφάς.

Δι' ἄλλων μικροτέρων ἐρευνῶν, αἱ ὅποια ἐγίναν νοτιώτερον παρά τὴν ἰδίαν λεωφόρον Βασιλίσσης Φρειδερίκης καὶ βορειότερον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νέας ἀγορᾶς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῶν προηγουμένων ἐτῶν, συνεπληρώθη ἡ γνώσις τῆς πολεοδομικῆς διαρθρώσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς ἀρχαίας πόλεως πέραν τῆς δευτέρας ἐπὶ τοῦ προκειμένου

ἐπισκοπήσεως, ἢ ὅποια μετὰ νέου ρυμοτομικοῦ διαγράμματος, βασισθέντος εἰς τὰ μέχρι τοῦ 1958 δεδομένα τῶν ἐρευνῶν, ἐδημοσιεύθη εἰς ΑΜ (1958) σ. 146 κ.έ., πίν. III - IV, εἰκ. 119 - 132.

Σημαντικὴ ὡσαύτως διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως τῆς Ρόδου μετὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ἡ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεύρεσις εἰς τὴν παρά τὴν ἀκρόπολιν περιοχὴν, πλησίον τοῦ τέρατος τῆς ὁδοῦ Χειμάρως, ἀψιδωτοῦ κτίσματος μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἀνήκοντος εἰς οἰκοδομικὸν συγκρότημα παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Σημειωτέον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου ἀνευρισκομένου ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως κτίσματος τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐκ τῆς ὁποίας μέχρι τοῦδε μόνον μεμονωμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἦσαν γνωστά.

I. KONTHE